

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍՕՐԱՅ

ԲՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ

Կը հրատարակուի ամեն ամիսը սկիզբը: Բաժանորդագրին է կաւելիի վճարելիք ճարնկամ 8 ֆր. — 4 դր.: — Վերսահեայ 5 ֆր. — 2 դր. 50 կոպ.: Մեկ թիւ տասնմիտ հր վաճառորի 1 ֆր. — 50 կոպ.:

Խօրհարգութեան կենդանացնայն է Վիեննա, Միտիսյունեան Միաբանութեան Մայր վանքը: Ճամբու ծախքն խօրհարգութեան վրայ է: Ժամանցմունքն տասնմիտ ամիսը խօրհարգութեան:

ԲԱՎՈՅՆԿԱՎՈՒԹԻՒՆ

- ՌՐՈՒՆԵՐՆԵՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — Հետազոտութիւնը նախնեաց ռաւազընկն վրայ:
- ՊԱՏՄԱՐԱՆԱԿԱՆ — Լէոնարտոյ սա Վինչի ի հայաստան:
- ՄԱՏՆԱՍՕՐԱԿԱՆ — Մ. Նուպարեանի Բաւարան Փրանսերէնէ հայ - աշխարհիկ: — Բաւարան Առգը. - Հայ. - Տաւմարէն:
- ԹՂԱՎՃՈՒԹԻՒՆ — Կերպի ազգայն յեշտապահումները:
- ԲԱՆԱՏՆՂՈՎԱԿԱՆ — (Նաղսոսից): — Վերտ:
- ՅՐԱՒԵՏՑԻՏՅՈՒՆ ԲԱՐՈՒՅ ՀԱՄԱՇՈՒՄԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆԴՈՒՆ
- ՅԵՐԵՐԱԿԱՆ ԽԱՉ ՈՒ ԺԺՓՈՉ — Վերջն ժամանակներ վկայ մը:
- ՍՆԻՆՍԵԼԵ ԿՈՐԱՍՈՒՐ — Տեսնուան — ՄԱՐԱՂԱՌԻՐ
- ՔՈՂՈՔՈՎՈՆ ԵՆԱՌԹԻՒՆ

ՈՐՈՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԵՏՈՑՑՈՒԹԻՒՆԵՆ ԱՄԵՆ ՍՏՈՎՈՐԵՆԻ ՎՐՅՈՒՆ

ՈՒՍՎՈՐԸՆ ՄԱՏՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

15.

Գ. ՀՆԱԳՈՅՆ ԲԺՅՎԱՐԱՆԻ

(Երուանախօսանք)

Վճիարանայն լեզուին եւ երկու ձեռագրաց իրարմ տարբերութեան վրայ որչազ քաղաքիար տաւրը եւ ստոնց նկատմամբ նախնեաց թուոյն մէջ գրուած տեղեկութիւններն լիով իմացընելու համար՝ յառաջ կը բերե՛քք քանի մը օրինակ այն Հատածներն որ երկուքին մէջ ալ հաւասարապէս կը գտնուին:

ԶԻՒՄԻՐ 1294Ի:

Պարտ եւ արժան է գերակն ճանաչել գէրեւորին այսպիսի նշանքը: Եթէ վճարողին երակն բռնեն մասնեղծք ի վերայ, եւ ողկ է լոյր խաղայ ու դեպ է վեր է բազուկն երեւնայ, այսոր անուն յերկտն ասեն, Ապա թէ լեքեւնայ շատ դեպ է վեր եւ ի բազկին մէջ երեւնայ, այսոր անուն լայն ասեն: Ապա թէ մասինը ներքեւ իրտա զարկէ ու թվենայ թէ զմատնք ի զատ կու հանէ, այսոր ահաւոր ասեն: Ապա թէ մեղքն շինի եւ շատ խաղայ մատնու ներքեւ, այսոր սուր ասեն: Ապա թէ երակն մատնիը ներքեւ պահ մի յերկայնայ ու պահ մի կարճնայ, այսոր յերկայն ասեն. ապա թէ երբ զմատնքտ ի վերայ դնես ու հայնց թվենայ թէ ի վե՛մ հասու, այսոր թ՛ղլ ասեն: Ապա թէ երկու ձեռուացն երակն հաւասար լինին, այսոր զորք ասեն. ապա թէ մին քան զմին աւելի լինի կամ պակաս, այսոր փոխոյ ասեն:

Եւ երակին երկու ժամ կոյ ի մարզն: Տղային երակն այլ չեզ է եւ մանկան այլ: Եւ չիկն մէջ այս երկու հասակացո երակն: Տղային երակն կարի յանցանք լինի ու իրնային ու վատու՛մ, եւ գնեկանն երակն սուր լինի եւ շոր եւ ուժով: Եւ այնուօր մարդոյն երակն եւ աշխատուն մարդոյն չիկն մէջ, զի այնխառն մարդոյն երակն զէջ մանկան լինի, եւ այնուօրին երակն զէջ տղային լինի: Եւ գեր մարդոյն երակն վատու՛մ լինի, եւ սաւա մարդոյն ուժով: Եւ գարունն ամենայն մարդոյն երակն ուժով լինի եւ լցած քան զայլ տարին. եւ ամառն է

Ա.

ԶԻՒՄԻՐ 1438Ի:

Պարտ եւ արժան է գէրեւորին երակն ճանաչել այսպիսի նշանքը, որ երկ գէրեւորին երակն բռնեն մասնեղծք, ու երակն առեկ խաղայ եւ դեպ է վեր է բազուկն, այսոր անուն յերկայն ասեն: Ապա թէ լոկ է բազկին մէջ երեւնայ, այսոր անուն լայն ասեն: Ապա թէ գերակն բռնեն՝ նախտա զարկէ, որ թվենայ թէ զմատնք ի յետ կու հոր, այսոր անուն ահաւոր ասեն: Ապա թէ սուր եւ շատ խաղայ մատնիը ներքեւ երակն, այսոր անուն սուր ասեն: Ապա թէ երակն մատնեղծք ներքեւ պահ մի կարճ քառն ու պահ մի յերկայն, այսոր անուն փոփոխական ասեն: Ապա թէ երկ գմատնք ի վերայ երկն գնես՝ նա թվենայ թէ մատնք ի զար հասու. կամ ի յանջարժ կըք, այնոր անուն թ՛ղլլ ասեն: Կոյնպէս եւ յորժամ երկու ձեռուացն երակն հաւասար ըլլան, նա այնոր անուն հաւասար ասեն: Եւ յորժամ մէկ ձեռուացն երակն քան զմեկայնն ուժով լինի, այնոր անուն անհաւասար ասեն:

Պարտ եւ եւ զայս իմանայ որ տղային երակն ճէնային լինի եւ վատու՛մ, եւ մանկանն կարի սուր լինի, եւ շոր: Եւ այնեղծքն գարձաւայ վատու՛մ երեւնայ զէս տղայն, նոյնպէս եւ գեր մարդոյն երակն այլ վատու՛մ լինի քան զտղայն: Եւ գարունն ամենայն մարդոյն երակն այլ ուժով լինի քան զայն որ չիկն լինի: Եւ այլ բազում պատմաւք որ փոփոխեն զերակն, զէս տաք

կէս չոր վարդ երկու դրամ, մնացաւ եւ անկող չորս չորս զանկ, զարքա մէկ զանկ, զամբող ապա եւ մայր եւ յերար խառնել, եւ հիշեմի ջղով չալդէ, եւ սխառն չաք հաղորդ ապա, եւ ի շքի շարժու, եւ երբ պիտեանայ առեւ ժման, թէ ժեծ մարդ լինի երկու դրամ, եւ թէ վարդ մարդ լինի մէկ դրամ, ի թուս լինելոյ ժամն, ի հնու ապա ջուր որ զլարի ի վարդ տանի, ի յամեն յաւաթ հալ մի սուր զայդ զերջ:

Չեռնիք 1438ին:

Սկսելով ձե՛լն օգտակար է ստամոքջոյ՛ն, եւ լերի գլուս, յորժամ ի հոլուս, թէնէ վատեմ, եւ կոնիքի եւ փոքրիկ, եւ թէ խմելոյ տաս, եւ թէ ընդ զայտ օծնես, նոյնպէս թէ ի արժեք անդ լնուս՝ օկուէ, եւ որոյ անկնն զաւի եւ կամ զգլուկն կենս զպարզութենէ, եւ օծնես կամ յաւանան կարեկենն՝ յայ՛ օգուէ: Առ ետառով դարձի, ասի, որ է կրկնախն, եւ զամեն ապա խոչը եւ ի նոր պատուկ լնջ, եւ ի վերայ լնջ սպիտակ գինի հանալը որ ծածկէ զգեղերոյ, եւ ապա յամենն վերայ երկու լիար պարտաւոր շրիկ ձե՛լ լնջ որ է պարտաւոր լիար հարեւր զասն դրամ, եւ զիբ պարտաւոր լնջ ի վերայ հարեւր կրակի, եւ խառնէ շահեփոն եւ եփէ հանալը որ ամեն զինն հասնի, եւ ապա ի վարդ առ ի կրակէն եւ ձեռքը ամուռ զգեղերն, եւ պարզուտով զամէ եւ յաման լնջ, եւ ապա առ չոր կարմիր վարդ եւ զմուս, եւ զպար մտակոյ տերեւի ջուր, եւ ապա խոչը զկարմիր վարդն եւ զմուսն, եւ խառնէ ի մտակոյ ջուրն, եւ լնջ ի վերայ գինի զանի ծածկէ զգեղերն, եւ ապա լնջ ի վերայ զայն երկամ ձե՛լն, եւ սպիտակ ի վերայ կրակին զիբ եւ եփէ ինքն ինչկ գինին այլ հասնի եւ մտակոյ ջուրն: Ապա առ ի վարդ ի կրակէն եւ ամբռն ձեռքը, եւ զամէ որպէս զամալինն եւ յաման լնջ, եւ առ փուս եւ ի արձնաբոլու, ասալ զուրջը եւ ի պատուկ լնջ, եւ ի վերայ յիստակ ջուր որ ծածկէ զգեղերն, եւ ինչն կրակով կուցո, եւ զայն երկամ ձե՛լն ի ներս լնջ, եւ պարտաւոր ձե՛լ լնջ... ի հնու խառնել, եւ եփէ խառնելով ի վերայ հարեւր կրակի որ ջուրն հասնի, եւ առ ի կրակէն ի վարդ, ամառն եւ զամէ որպէս զամալինն եւ լնջ յաման եւ պատէ: Եւ այս պիտանի եւ օգտակար է զան զամեն ձե՛լն եւ զարար:

Չեռնիք Ա՛րար լնջոյն:

Սկսել նարդի, որ է արձնալ ձե՛լն, որ օգուտ ստա մարցապա եւ լեզպացաւի, (եւ) երբ ի հոլուս թէնէ լինի, եւ կոնիքի եւ փոքրացաւի, եւ թէ խմելոյ տաս եւ թէ ընդ զորո օծանես, եւ թէ հոլուս զինս, եւ կնոս որ որպէսնն զաւի օգուէ, որ ինչն զիբ, եւ յամանն զաւի եւ լնջ յամանն զաւի արհաման, եւ զիտացաւի եւ լնջոյն: որ կէս զիտոյ զաւի, երբ ի հոլուս թէնէ լն-

նայ զան՝ օգուտ երբ ի թի՛թն արհաման: Եւ ձի՛թիք զուզելոյն նշանն սպայես եւ Առ ետառով դարձի եւ ասո՛ր որ է կրկնեմ... Չամենայն ապա եւ ի նոր պատուկ արկ եւ զինի ամ ի վերայ, այնչա որ զինն ծածկէ, եւ ապա յիտեղ վերայ երկու լիար շրիկ ձե՛լ արկ, եւ մեղն կրակով եփէ եւ շքնն խառնէ, ինչկ յայն որ զինն հասնի եւ ձե՛լն մնայ, եւ ապա ի վարդ առ ի կրակէն եւ ձեռքը ամբռն պիտէ, եւ ապա պարզուտով զամէ եւ յաման արկ: Եւ ապա առ չոր կարմիր վարդ եւ զմուս, եւ զպար մտակոյ տերեւի ջուր, յամեն մէկ երեսուն դրամ, եւ ապա զպարտեւ զար եւ ի պատուկ արկ, եւ զինի այնչա (ե) վերայ որ զգեղերն ծածկէ, եւ զայն երկամ ձե՛լն սպայուր ի վերայ արկ, մեղն կրակով եփէ, զարկն յայն որ եւ այդ զինն հասնի եւ ձե՛լն մնայ մնայ, եւ սպայուր ամառն ձեռքը, եւ զամէ, եւ յաման արկ զե՛լն: Եւ ապա առ արձնալ եւ արձնալու... զայս գեղերո այսա ձար եւ ի պատուկ արկ, եւ ի վերայ յիտակ ջուր, այնչա որ զգեղերն ծածկէ, եւ կնջ կրակով եփէ, եւ ապա առ պարտեւն ձե՛լ լնջ... եւ զայլ ձի՛թիք եւ զամալինն ձե՛լն որ եփեցիր ի մէկ յիտ խառնէ, եւ յայն ամանն արկ որ զգեղերն կու եփին, եւ այնչա կի՛ն որ (ը) ջուրն հասնի եւ ձի՛թիք մոյնն մնայ, եւ շքնն խառնէ: Եւ ապա ի կրակէն ի վարդ առ, եւ թոյզ որ Տոլույ, զամէ եւ յաման արկ եւ պատէ: Եւ այս է նարդի ձե՛լն, որ օգտակար է այդ զամերոյ:

Յա՛նարդ չորս Հատածք յատուկ են 1438ին ձեռարկին, եւ 1294ին ձեռարկին մէջ շխտ:

Եւ եւ յարա՞յ գրե՛ն զիստակն իննէն, զի ամենայն լուրճոյն կը թն եւ պարտաւոր այն եւ: Առ շարք դրամ հարեւր, մտակոյ զպարսն, եւ շարդ զինք երեք հասու կի՛ն սպիտակոյցով, եւ լնջ ի վերայ պար ջուր զամ երկու հարեւր, ու խառնէ որ պարտեւ, ու զիբ ի վերայ կրակին որ եփի յինչն, ու եփ սկսուռ յետալ նա դուս եւ զպարտեւ պար ջուր, եւ ի շարք կամեցո յայն սեփեաման որ կու ետայ, ինչոր սեփեամ, որ ամեն զարձն ժողիք ի մէկ կրակի (չայն ժամն զամէ որ նշն զարձն, ու զմուսն այլ զիբ ի վերայ կրակին, ու եփէ յինչն, որ ինչանայն Տոլույ որ եփ ի զպարտեւ առ յամե՛լն նա զիտ զերան իրան, որ չիտու կար կարէ ի նուստութենէն, իսպոյ յորժամ կարիք լինի շարժան, զուն ի զամեղն ժամն առ հասուս թի՛ն մի այլ սպիտակոյց եւ լնջ յաման, ու հանալը մի ջուր ի վերայ, ու հար զինք ինչոր փրկոյ, ու եփ ծակ շրեփոնն հանես զարձն ձիբն նա դուս ի յայտ սպիտակոյցա այլոյցն ի յետն ձիբ, որ ժողիք զարձն: ու զանի շատ սարպա ձիբս զհասու կի՛նի ի փիտուրն ի ներս նա այլ սպիտակ այն զիտակուն: Եւ որ կամենայ սպիտակ ետալ շինի, որպէս ի բժշկարանն է յիտան նա առուս (ե) աղէկ լայրջը ջուր զամ զառասուս ու հինգ, ու ի յայնչաք ետալուս դամ, եւ ի յայնժամն որ ի կնջ ի մտ զայ նա բնիկ մի այլ եփէ ի վերայ վարդերն, որ զիբ կատարելոյ թանձոր թի՛նն առան:

Չ. նարդ զառասուլիքին, որ ի արքանան առարկանն եւ օգուտ կորորի, եւ թի՛թիքն եւ զաման զողիքն, յորժամ ձիտ ետալու ի վերայ զինն, եւ ստամոքի որ թի՛թիքով ի վերայ փակցենն նա տանի զքանն ու ուժվորով գրաս, միք, եւ օրատուս է յամեն ապա կուլուր, եւ ի բուսարտ, եւ ի ջանիկանս տեք, նոյնն եւ թէ զիտակութիւն հանգիտի, որ ի քուրն զինն եւ յայն զուն, եւ սպին ուր կենայ նա ամբքն յորժամ ի վերայ զինն: Իրանին ի, Առ սեւ ձիբ ծակի մէկ, բե՛կ կրէկ ուղիկ մէկ, ջուրս թուրջով կէս... մամ թուրս մէկ... զայն ի անեն կէս թուրսս պիտի զմամ: Զարպա նուկի կէս: լնջ զքայսանն ի սպիտակ պատուկ պարձնէ, եւ ի ինճերոյն որ չեն ծծենելոյ գունն ի նես լնջ

ու գտնան, ու զիր է կրակն որ Տալի: Եփ Տալի՝ գու առ յերևն ու կամօրէն ի ջուրն: Թէ զգոյնք փոխէ, զու զտասն բնէ կրկնէ ի ներս լից, ու առ մազապաշտ դրամ Տնից: Հայ խոսելու լուսն գրամ եօթն, լից ի ներս ու խառնէ: Իր փամբորթի բնոց զգեղն, եւ կրք զգոյն սպիտակ փոխէ զու եփէ այլ: Ինչիկ ինքնընդի, եւ առ ի յետ ի կրակն: Առ զիր է ներս բորբոն դրամ Տնից, ու սերս խառնէ, եւ ապա զամէ զինք շոջ շոջ ի պազ ջուր, շահավազ պարօղով: Առ զպիջ ոյ՛ զարդարանք, որ սուսն ու սարկիկն ի վայր ստեղծն, ու խիտերայն արան ու սարչարութիւնն ի պարտան ինայ: Եփ պաղի գեղն է ջուրն ու պրօրի, զու օճնէ զամբ կապայի ձիթով, ու առ զգեղն յափտ ու անճու՛ն որ փամբորթի, եւ կրքերն արա ու սուզէ:

Ի. Կորճամ Մայտառ Անահոյն, որ է զորուոր եւ օկապար անճայն խոյ(1) եւ զարկուց, որ է զարկուն լինի, եւ զաշէ զարուն ի խորստ տեղաց: Գրա: Առ քրտնք դրան, եւ զարտափոր որ քանուս, ու սպիտակ սու՛ միայնք յամեն մէկէ մասն մէկ գին ի վերայ հասանդ կրակի, որ Տալին ու միւսուսն ինքն բնոց կրոր: Ապա վերս ի կրակն, ու լից ետ ընդ եւ ի կարօր կրկն կաթնէ, եւ թէ ազգիներ կամօն լինի՛ այլ սաշէ է, ու թուրն ի կամօն՝ որ պարէ: Ապա հան զգեղն ի փամբորթն ու զիր է վերայ կրակի՛ն՝ որ հան տարայ իր այլ: Եւ ապա լից զինք ի սպիտակ բաշէ զայտառ ու թոյ որ պարի, ու ապա առ ի յափտո մէջ, ու բու՛թանց արորէ զգեղն երկու պահ: Առ յաման զիր ու պահէ, եւ քանի Տանայ այս զգոս նա այլ զորուոր զարծ այնէ: Եւ այս Լուհիտ զեղջրելոյն նշանն այս է, որ ասանուս կուս կտոր մի խոցին շքոք ու շինես ի յինք Եակոբ շատ, որ արա զոր զաշէ Լուհիտն նա ընդ այն ծակախն ի գուրս ելնէ, ու մեկն գուհիտն ի վերայ այն ծակախն զթէթէթին խոտ Եոր ու զիր է վերայ խոցին: Եւ թէ զարկուն յերկայն լինի, իստ երկու կտոր արա զխառն, ու գուհիտն ի վերայ մեկն խոտ Եոր, ու զիր զմէկ կուսան հետ ինչոնք բերանոց յերկայնն, ու զմէկայ կտորն հետ մէկայ զե՛նի, հայնց է մտ յերայ թէ ի կեց գան:

Բ. Առն լայտին բժշկութեան եւ վանջ ցառու՛ն որ Իրանէ անն, որ կենայ ու երես ոյ՛ ի ու զերթ զարդի: — Առնուն զարտափոր, օճօճն ու հաննն ի վերայ կուսան ու բարցին զզինքն ու զմէկքն նա օխտ: — Եթէ այս ցառն լինի՛ որ լաւ միջ մեքն կամ ուղն ու կամ զօրվածքն, զու այսպէս արա՛ որ վերայ ենք գրել: — Եւ թէ զորն ցառի, զու առ զխոտիս տրեւն ու զմէկքն, ու հան զլուրն ու տոր որ շաք մի խմ: . . .

Եւ շատ ենք զմերոյն լուրն կտործի տալի, նա արմաքք է օխտ: — Եւ այլ տեսաք այվոյս կնիկ մի՛ որ ձեռն խոց որ քանուս լից տարի, եւ նիխել իր Տայնց որ Կուսանիտ կարակ կա(ե)ն: Նա զայս խոտիս ջուրն ու սպիտակ գինի միայնք յերայ խառնեցին եւ Տնից որ խոյրայ տալին հետ կրայ ու ողջապա ձեռն: Եւ կայ ազգ մի քար որ եփ կու Ժամեն նա մայն կու տայ զետ խարիտուկ, ու այս քարս ի յազգ մի կնան ըշոջ կու զօրիկ, նա անունն յայն քարն, ու կակնին յայն մարդոյն շինի՛ որ ձեռն ու կամ այլ տեղ խոց լինի, եւ տան ի կնիկն որ օւտէ: Նա ողջանայ: — Եւ թէ ձեռն ցոսաղէ լինի ու կամ կկնէ եւ ըջնք գուհին ընդդէ, եւ ի Ժարիտ, նա առ ամբար, ու զօրիտ տրեւն ու զինն ու օճնէ ու խառնէ յիտ ու սպիտակի արա ու ի վերայ զիր, եւ հետ վազքի ձիթով օճնէ:

Եւ թէ եք զայն ցառն ունայ, որ թմկնայ թէ արժուեր կենայ ու երանջ ներքե մարթոյն, ու կամ կօծծիք ունայ մարտ, նա ի վերադրեալ լեւս ով խմ է իր փայտուն խարէ զնօծիմն, քանի ով ունայ նա ողջանայ: . . . Եւ թէ մարդոյն լնդդն ու կամ խառնեցն կենայ ու սուզի:

ու կամ թէ զարտից լինի ի միջն ու կենայ ու սուզի նա զու առ ի խոտիս կրկն դրամ երկուսն ու հանայար մի արնուս ու հանայար մի Խուսանլիկ, ու միտ տակ դրամ ուղի, ապա ու միւսորէ ընդ կտար ու զիր է վայր, ու ի թոյ որ չորնայ, ու այվոյր փոխէ ու սարչով ծառայի: . . . Եւ տեսաք մարդ որ լիզուն ու լիզոց օճն անճն արեւնով էր, ու սարչային անճնն ի վայր կու զայր, նա եւս այս խոտիս ջուրն ու մարդկուն յերայ խառնեցին ու սալի՛ որ ի բրանն Ետ, ու սպեղանիք այնի ու ընդ քրոջէ զիր է վերայ նա սղլուցա այն որ զէս մեռան էր: . . . Եւ թէ կազգ օճնայ ի վիջն եւ կամ ունեի փո, . . . Եւ նեխտ միս կենայ կամ զարտիկ, զու առ զխոտս որ տանն իր քորուս կամ ի ըջն տակն միայն, ու ընդ կտար օճնէ ու սպեղանիք արա, ու ի վերայ զիր նա օխտ: . . .

Հետեւեալ երեք Հատանքն եւս 1438ին ձեռագրենն, բայց չենք գիտեր որ կը գտնուին Տնապոյն ձեռագրերն մէ՛ջ եթէ ոչ:

Բ. Երազոց Ելուտայն (Ելուտայն) որ զիտոյն կեն ցառի, իր ցառն է այսպէս որ թէ ի տալէ լինի ցառն, նա զպիտ կարծէ մէկ երեսն այն զհեն ուր ցառն է, եւ յորժամ պազ կըք հասնի ի յայն զհեն նա իր զիր թմկնայ, Մասուռնն: Ետաւ կրակ առ եւ արեւն ըստ ուժայն: Կերակուր սուզն տուր ապառ ու շինած լից քայտով ու արճում: Եւ քորուլի այլ մէկ է ներս, եւ շարքով: Եւ հոտապոյ որ վարդին ձէթն եւ ի վազբուր որ սաւ Ետ Ժապու լինի խառնած ի ներս, եւ երեք որ այսպաք զեղբերայ պահէ: . . . Իսպո թէ ի պաղէ լինի այս ցառն, նա յերեսն կարմուրտիւն շինայ, եւ ոչ շարքութիւն երեսնայ ի մարման, եւ յորժամ պազ կըք հասնի յերեսն ու կամ Տայնն զիտի՛ նա զժար թմկնայ իր: Եւ զայս ցառն ու տրեւն պարս է պարտաւս պահէ, ի յամեն թմկնէ: Եւ ի հով կերակուր, եւ ի կնէկն կրայ, եւ տայ պիտի զայս զնոց: Առ արա Ժարիկն ապառն ու մարառ: . . . Եւ մարառն եւ օշիթը ապառն ու մարառ, յամեն մէկէ դրամ երեք, զու մէկն յերայ խառնէ, եւ Իրօնի լոյվ շարքէ, եւ ի պղպղի շաք հողոր արա եւ ի շուրք յղջոյն: Եւ ի նոյն Ժամն տար որ յայս հողորայն կուտ դրամ երեք, եւ ի վերայ շոջ ջուր կրկն, եւ ի ջուռն թմոց լինի լնդդն զործ զնոց: Եւ ի վազբուր այվոյր տաք շոջ ջուր որ խմ եւ կենայ ինչիկ ծալքն, եւ ապա այվոյր խոյր ցոսաք ջուրն, եւ թոյ կենայ ինչիկ ծալք երեկտայն: Եւ ապա կերակուր տուր օրտան ջուր, եւ ի վերայ կիտուր, որ զինի խոցի: Եւ շինէ Ժարիկը նոյն ցառուս: Առ օշիթը ու լից ի վերայ շատ ջուր, եւ եփէ որ շինի կեն մնայ, եւ այնով ԺՓէ զգուհի: Եւ յոր զէ՛ս զիտոյն ցառն կենայ ընդ այն թմաբողն ի վայր նի՛ ձէթ կաթեցոյ:

Գ. Երազոց անընթաց ձեռն: Ի որ ի տալէ լինի, եւ իր նշանին ընդ որ երեսն կարծէ եւ երակն արանան: Մասուռնն եւ ի Եթնիկ երակ առ: Եւ ապա առ վարդի ձէթ դրամ տասն եւ քայտիս դրամ քանն, յերայ խառնէ եւ ի վերայ կրակին յիր՛ որ յեմէն էփի, հայնց որ անն քայտիս հասնի եւ վարդի լիքնին մէջ մնայ, եւ յամեն որ բարձրով յախանի կամօրէց յայտ ձիթեցոյ: Եւ թէ այսով շարքէ, ու անունուս որ տեսութիւնն ու ցառն խոտն է, զու առ ֆիտուս ապառն կեն դրամ, եւ յայտ վարդի ձիթեւ Տնից դրամ, եւ յերայ խառնէ յամեն որ շաք մի, եւ քանիթով յախանի կաթեցոյ:

Իսպո թէ ի հովուր թմկն ցառի ականին, նշանն այս է որ անանըն շալէ, եւ յերեսն շինայ կարմուրտիւնն եւ ոչ յերակնք արտթիւն, եւ յորժամ հողին ցառի կրայ նա զար թմկնայ, Ինչ զայս արա: Առ օշիթը եւ բարձրակն եւ իրեղուն եւ ինչիկպուկ: զամեն ի նըզիկը վարք

մի գիր, եւ քերական ծեփէ Տայսոյ եւ գիր ի կրօնի որ երկ, ու ծափէ ի Տայսին մէջն եր երկ ու Լառաշապ գիր, ու զայն Լառաշապ զեմ ակնքին կայ, որ շարքին ընդ ակնքին ի ներս երկայն եւ զայն քաղաք այլ ըստն նա բամբակ գիր ի Լառաշապին վերայ, եւ այլլայր շարքս որ շարքին երեւ, եւ երբ շղթայ այլլայր ընդգրկեմ ակնքին գիր, եւ յորն ժ. տարապ արս:

Եւ թէ Տայսինքն քար լինի ընկել կամ այլ բերք, որ յայտըր քան ակնքին, զու. դարձրն ի վերայ այն ակնքին պատկերն, եւ զգրուին խիստ ժամէ. եւ ապա առ փշաշարք եւ բեւեկնայ խեփ որ ի վերայ բարդէ, եւ ոտը ընդ ակնքին ի ներս որ ի յնք Տանին, եւ ի դուրս բարէ: Եւ թէ այստով շղթանայ որ չենին նա ցմարակ լուստ փէ ի թիւնէ, եւ զգրուին ի կան կամ ի ցառուն զինչնէս. եւ ից փոքուտեք զայլ զու. դերմանու ա. զեթիմ կայ, զայն ընդ ակնքին երեւ:

Ապա թէ էպս լինի մտել յակնքնքն, առ պտտ որ ի ընդերն լինի, եւ ձիթմտել բամբակ, եւ ի պտտին մէջ ծայրն բամբէ, եւ զարտուին մէկայլ ծայրն յակնքին գիր որ ըստն ի մտել, ու զայն բարձրան ըստն որ արք. նա զըստն քայէ: Եւ թէ մէկ տարպանն յարգուի, զու. շատ տարպայտի նա. ուսնպատմառ. պիտի զըստն քարէ:

ԺԱ. Երազար իրէս ցառուն որ յտքն լինի, ներքին նշանն այս է. եւ թէ ի ձեռացն սրտի ցառն եւ թէ յտապն, նա յառաջ ըղբմն սկստու ու ցառի, եւ այսոյնք որ լինի նա կարմրայն լինի, եւ ցառ. Թատակի լինի յտակնն եւ յղեղն, Երազարն: Թմէ տաքութիւն երեւնայ յերակն, եւ մարդն կարմիր մարդ լինի, զու. ի սկզբն այս ցառուն երակն առ ի յայն զինչ որ շուճան ցառ, եւ զայն որ մի անոթի պատէ, եւ ապա շինէ զայն զիցա եւ գիր ի վերայ: Ապա զարտուին... զամենքն այս ուրիշ ուրիշ... յերար խառնէ, եւ առ ետքն Տառու կրիի զեղեղնէս եւ լից յաման եւ զայն զգաւով աճէլ պահ մի. ապա լից ի ներս քիւի ընթացան եւ այլ զարգ, եւ ապա զարգանց զչերտն ի ներս (նշ) եւ զարգի որ միտարն ընդ դուրս, եւ ի կտակի վերայ մեկնէ, եւ զեթիմ երեւն օծնէ կարգի ձիթով, եւ ի վերայ այն տեղայն դիւ ուր քառն կենայ, ու Տանուպազ զինք քաղտով թաք պատէ որ շարքին:

Եւ թէ... ճանաչել ինչ պատմանն վերայտապան ցառուն, զու. այն զեթիմն լուծել զըստութիւնն որ զմարտն հանու, ու երակ մի առաւուր: Ի սիրտն այս հիւսկտութեանն որ ի մարդէ լինի շարժել, զեթիմ զոր ի յառապն զեթեցաք որ ի վերայ ստիցն պիտի զինչն ու զինչն, զու. զայն շինէ ու ի վերայ ստիցն գիր որ ցառն Տահչնայն կամ եւ սղեղնէն Կոյնպետ եւ իրէն որ ի ստեղծէ ցառի որ զլուծել պատմառէ լինի լից, զու. լուծման զեթ ստոր որ զայն ապ յնքն հանել ի մարմնին զոր ճանաչես որ յեւթիցել է ի մարմնին եւ ցառն շինել: Եւ ապա զայս զեթեր շինէ եւ գիր ի վերայ ստիցն որ օտուակն է լուստն ապ իրէնինն եւ յտաք ցառնին...:

Ի վերայ կը զեննք մի մի լուստն իւրաքան չէր ձեռագրելն, որ առնուած են Միխիթարայ Հեւրացայ վերմանց միկիթ արտութեանն:

Չեւրայի Կրի.

Պատմութիւն եւ նախա. գիտութիւն վասն երեւ ապ Տայեւմաշ վերմանն... Չայս գիտագրութեմ քանի ապ են եւ ընդ գրեմաց պատմանն, եւ զի. դեմաց պատմանն եւ զանգրեմ, իթէ ուր եւ արպէն լինի: Չայս վերմա նուստէ Տառան շրիւն, զոր

Չեւրայի 1294:

Պատմութիւն նախադր. տուութեան Տայեւմաշ վերմանց թէ քանի ապ են ընդ քանի բամբակն, եւ զի. դեմաց զպատմանն եւ զանգրեմն: Եւ թէ ուր եւ արպէն լինի: — Չայս վերմա հոռուսն անուանել լեւիմն եւ տարկին քէլ:

տարկին քէլ, որ թարգմանի Տայեւմաշ: Իսկ զայս վերմա վասն այնոր անուանեցնայր անուանաք, որ Տառաստի ի մարմնայն է չոր եւ ի պիտո յանգրամանն, որպէս յու. կերքն, եւ ի թիւն, եւ յայն զոր այլ յառաջ տապաք. եւ Տայեւ զերպուուն, մայնէ Տառացն քիմն, վասն այրք պատմառանաք անուանեցին զիս Տայեւմաշ:

Արք պատմէ է որ իմանայ բժիկին զայս վերմանս զպատմառ. որ ընծայեցն զիցն. զի գիրք զփորտայ վերմանն զպատմառնին լինի: Կայց միջ պատմառնին սակաւ լինին եւ շարժով թէրուան ապա թէ էպս պատմառնին լինի եւ յերկրէ առ մարդ, նա մտէ մէկ ի յայտ պարզու. նայտ ի խորտ վարմինն, եւ ընծայել Տայեւմաշ վերմանն: Այս պարզ լինի պատմառանայն խորտ, ի մարմնին, եւ ընծայել զայս վերման որ կոչի Տայեւմաշ էպս առաւուր զպատմառ. այս լինի որպէս առ զու. եւ հոգն եւ ընծայութիւն թիւնն, աճն եւ երկիրէ, ցանկութիւնն եւ զիցի, արձու. թիւնն եւ շատ կարգան, եւ ցորկին անու. թիւն կենան եւ պակաս կէ. րակիւն, եւ որ սղեղն նման են, որ շարժանն եւ սաք. ցնին զմարմնն զերթիկար. որնայ վերման, եւ յերկար. որնայ երեւցինն, եւ տաք հիւսակու ծեփներն, որ յըշխան յանգրամանն լինի:

Այլ գիտացիք որ այս վերմա երկու ապ են. մէկն սղեղեցող տաքութիւնն ուրիշ եւ բարակ վերմա. իսկ մէկայն անառայ տաքութեան լինի, զի բնական տաքութիւնն Տառաստ լինի, վերջ ի յա. լեւորաց մարմնն: Եւ այս թեզ լինի յորմա ի յերթ. յառաջն խիստ շարժութիւն լինի Տանգրեպել: Տանց որ զմարմնն բնիկ զառով լինի անառայն զից լուծմամբ. զից փորուն լուծման, եւ վերաբերութեանն, եւ երակ առնունն եւ սարկիցք, եւ այլ զիցք արինն որ ի մարմնին երանէ, քրտիցք... Եւ որ սղեղն նման են, անկերն լուծուան են մարմնայն եւ պակասունն զիւսութեան:

որ թարգմանի Տայեւմաշ, եւ վասն այնոր Տառաստանցն այս անուանաք, որ Տառաստի ի մարմնայն չոր եւ պիտո անառայնն. զեթ յտակնք եւ թիւն, եւ յայն զոր յառաջ տապաք. մայնէ եւ Տառացն զիւսն. եւ վասն այնոր անուանեցու Տայեւմաշ ցառ: Արք պատմէ է որ իմանայ բժիկին զայս վերմանն զպատմառ. որ ընծայեցն զիցք. զի գիրք մէկ առաւոր վերմանս պատմառնին լինի: Կայց մէկ պատմառնին սակաւ լինին եւ շարժով թէրուան ապա թէ էպս պատմառնին լինի եւ յերկրէ առ մարդ, նա մտէ մէկ ի յայտ պարզու. նայտ ի խորտ վարմինն, եւ ընծայել Տայեւմաշ վերմանն: Այս պարզ լինի պատմառանայն խորտ, ի մարմնին, եւ ընծայել զայս վերման որ կոչի Տայեւմաշ էպս առաւուր զպատմառ. այս լինի որպէս առ զու. եւ հոգն եւ ընծայութիւն թիւնն, աճն եւ երկիրէ, ցանկութիւնն եւ զիցի, արձու. թիւնն եւ շատ կարգան, եւ ցորկին անու. թիւն կենան եւ պակաս կէ. րակիւն, եւ որ սղեղն նման են, որ շարժանն եւ սաք. ցնին զմարմնն զերթիկար. որնայ վերման, եւ յերկար. որնայ երեւցինն, եւ տաք հիւսակու ծեփներն, որ յըշխան յանգրամանն լինի:

Այլ գիտացիք որ այս վերմա երկու ապ են. մէկն սղեղեցող տաքութիւնն ուրիշ եւ բարակ վերմա. իսկ մէկայն անառայ տաքութեան լինի, զի բնական տաքութիւնն Տառաստ լինի, վերջ ի յա. լեւորաց մարմնն: Եւ այս թեզ լինի յորմա ի յերթ. յառաջն խիստ շարժութիւն լինի Տանգրեպել: Տանց որ զմարմնն բնիկ զառով լինի անառայն զից լուծմամբ. զից փորուն լուծման, եւ վերաբերութեանն, եւ երակ առնունն եւ սարկիցք, եւ այլ զիցք արինն որ ի մարմնին երանէ, քրտիցք... Եւ որ սղեղն նման են, անկերն լուծուան են մարմնայն եւ պակասունն զիւսութեան:

ԺԿ.

Բնվարս 1438թ.

Երբ ժամն եւ ժամանակն պատհչ լինի եւ արեւի սկիզբն արտ ստանելայ արտաք: Եւ թէ կարգի լինի զմարմնն սրբկայ, արեւ իտրաւով կէ. Խոտիկարմով եւ ցառ. ինքնով եւ քայրք նուսն իւսով. ապա թէ էպս նուսն որ կամ երկու երկու կամն տուր իւսելու: Ապա թէ կարգ չէ զմարմնն արեւայ, զու. սկիզբն երկու կամն արտ այս նշանքս: Կիտացիք

Իւր կարգի լինի զմարմնն սրբկայ, արեւ կարող իրով եւ Խոտիկարմով, քայրք նուսն զիցի եւ քայրք իրով: Կայց յետ այնոր սկիզբն այս խիցիկայ զըշխան կամն, այս նշանքն, Կիտ սրբակու էշ, որ լինի մասուր չէ անառայ. եւ լինի նուսնայն, եւ կամնին զիցն սպիտակ, եւ Տառաք ի

էն ճերմակ լինի եւ առողջ, եւ ապա յամենայն ցեղ հընարուիցենք: Եւ աւուրքն մտադոջ պիտի, եւ ծոռ ի յօրեն լինի ծնած, եւ իւր կամքն կարծուակ եւ հօտա պտ լինի: Երբ ի վերայ ընկանոր կամեցենս, շինին շօռ որ վախի, եւ ոչ թանձր որ շիտիտի: Եւ դարմանէ վէշն աղի կտառով՝ որ դայար լինի, եւ հովային բանջըրնով, որպէս հազար եւ դգիտ տերեւ եւ հնարպայ խառնած ընդ դայար գինն, եւ այլ պղարտակ կովթ (յօր. 1-ի): Եւ գարի յուսցած ցամաքեցուր եւ ապա կերցուր: Ապա առ իւր կամենէ, ի յառաջին օրն աուր կես լծար, եւ հետեւ յաւեանքն ի կամեն ըստ ուժոյն հընանցին, եւ աուր զայդ ի յար: Փննեւ լուծանի եւ ոչ կապի: Ետեւս այն կերպուր աուր կերպով եւ մայ եւ վիտած որ է ծնել, զգուս եւ հազար զամեն նշի ձիթով աուր: Եւ իսկեյ մեզ նուան զուսուր, եւ ապա հետ կերպրին օսակա ժամ անց, եւ յաւազան նստի որ շուր զայն եւ յիտակ լինի եւ եղի, եւ երբս լինի ի յինչ անուշակ եւ դգիտ տերեւ եւ հազարք տերեւ եւ իսպիտակ զարի փեղանք: Եւ երբ կայնէ յաւազանն, օծանէ զմարմինն լիւր: Գարի ձիթով եւ մանուշակի ձիթով: Եւ քաղցր դգիտ ձիթով:

Շօռ եւ ի թանձր, եւ զայն էն զարմանէ զայար հոտաղեւ, եւ հովային բանջրով, զէս հազար եւ դգիտ տերեւ, եւ այլ սյտիտի, եւ զգարին լուս քաղցր ջրով, եւ ցանցեւ եւ աուր ուտելով: Եւ ապա առ ի յար իշուս կամենէ զբամ ԶԻ՛. ու աուր որ խէ, եւ երբ սարքի ի ստամաքան կամին, զուսպա աուր կերպուր ի հով բանջըրնոյ եւ յուտելէցն, զեղ թախիթ եւ մայ եւ սպանսի եւ ծիւղ եւ հազար, զամեն նշի ձիթով երկուս, եւ իսկեյ աուր մեզ նուան զուր, եւ հետ կերպրի օսակա ժամու, նստա գըհեանցն ի զայտիշուս, եւ ծիւղ զմարմինն եղի ջրով, որ լինի յառակ շուրս քաղցր, ու երբս լինի յայն շուրս նուսփար ու մանուշակ, եւ հարի տերեւ, ու սպիտակ զարի երեւան, եւ երբ հանուի զընէ մարէ զմարմինն նուսփար ձիթով եւ քաղցր դգիտ ձիթով:

Հասուղ բերեալ օրինակներն ամեն կարգացող ինքնին կը տեսնէ թէ բժշկարանացս ոճն ու լեզուն՝ ըստ մասին իրօք աւելն ուսակական եւ քան այլ ամենայն ուսակական գրուածքն՝ զոր մինչեւ ցարդ մեր հետազոտութեանց երկարկամ ենք, եւ ըստ մասին՝ բացմբ առասել ուսակականի կերպարանք ուրի, մանուշակ գրութեան կողմանէ:

Իրական ուսակականութիւնը պատճառելու զուգընթացած են այն պարագայք, որոց համար ձեռնազօտութեանց սկիզբներն (Յ եւ Տ) բնած ենք թէ ամեն գրութեան լեզուն ու ոճայն վայ պղտեցութիւն կ'ընեն: Արդեամբք իսկ նայն տեղերն յիշատակեալ պարագայից՝ եթէ ոչ ամենն՝ զանեայ մեծ մասն ազդեցութիւն ունեցած է բժշկարանացս առասել ուսակականութեան վրայ: Յայտնապէս կը տեսնուի թէ տեղական եւ անձնական հանգամանք գործին, — գրուող լեզուի հմտութեան նուազութիւնն, — գրուածն՝ ընթերցողաց, թերեւս նաեւ ժողովրդեան ստորին շրջանց, դիւրահաս ընելու դիտումն, եւ ստոյն նման պարագայք մեծապէս օգնած են գորոց լեզուն հեղձհեւտ առասել քան դառասել ուսակացընելու:

Բայց նայն ուսակականութիւնն՝ ի վեր քան զամենայն յաւալ երկած կը կարծենք նիւթէն որով կը զարին: Բժշկարանացս առասելացս կը խօսին դեղեր զուգելու կամ կարգելու (դեղագործութեան) վրայ: Արդ՝ նայն դեղաց պարտաստութեան, եւ շատ անգամ անոց (մանուշարարար արտաքուստ գործածուելու դեղաց) կերպարութեան վրայ գրելու առ թի՛ հարկ երկած է այնպիսի գործողու-

թիւններ մանրամասն ի մէջ բերել, որ բուրոյզին տնային — անտեսական են, եւ որոց համար ամեն ուսակական բարբառաց մէջ առձեռնապարտաստ կան ընտանեկան եւ ժողովրդական բառեր եւ առու-թիւններ: Ինչ գրաւոր լեզուայ մէջ հասարակօրէն գծուարին է անոցն նոյննայն կամ համապատասխանող բացարձակութիւններ գտնել: Այսպէս է առանձին մեր գրարար լեզուին մէջ, որոյ կերպարութեան եւ մարդեպ ժամանակն՝ ուր որ ի մասեռնացրաց, — որչափ անոցն ցմզ հասած գրուածներն կարող են դաստասան առնել, — առ թիւ ունեցած է այնպիսի տնային գործանաութեանց վրայ այնչափ մանրամասնութեամբ գրելու: Առտի բժշկարանացս թարգմանիչ կամ խորագիրք բնականապէս ստիպեալ էին ի կիր արկանով զայն զոր ի ձեռնն ունէին, եւ շինի կարող խորել ի մէջ գրարտին եւ ուսակականին, բարձրագունին եւ ստորագունին:

Այս եւ ըստ մեզ պատճառք առասել ուսակականութեան բժշկարանաց՝ քան զմարդեպն ուսակական գրուածս: — Իսկ այն՝ որ անոցն աւելն ուսակականութեան կերպարանք իս տայ՝ քան զոր իրօք եւ արդեամբք են, կարող ենք համարակ հաստատել՝ թէ է այն իսկան բազմութիւն զեղչմանց, սղմանց, ամփոփմանց՝ թէ է ըստս եւ թէ է կազմակերպութեան, որ ընդ բովանդակ գրութիւն սիւտեալ են: — Արդեւ այս ուսակականութիւնք մեծապէս անհասնող կը հըշն եւ շատ ստորին զաղարար կու տան բժշկարանաց լեզուին վրայ, այնու մանուշակ՝ որ ոչ միայն չեն գտնուիր հնագոյն գրուածոց մէջ, այլ նաեւ ըստ մասին եւ ոչ իսկ յետագունաց մէջ՝ զէթ այնչափ յսանախութեամբ: Սակայն կարծենք որ այս՝ եթէ ներքեայ է աւել՝ արտաքին թերութեան գրութեանս չի փասեր իւր ներքին առասելութեանցն, որովհետեւ եթէ իրենց հնագոյն եւ ուղղայն ձեւացն զարձընենք նոյն զեղմունքն... որ անապօր են առ հնագոյն ուսակագիրս, կ'ունենանք բաւական ընտիր եւ վայելուչ իսկ գրուածք, յորմէ հազիւ կը մնան այնպիսի ուսակական բնագ եւ կազմակերպութիւնք, որ այնչափ յաճախեալ չեն յայլ հին ուսակօրէն գիրս:

Հատասն կը փայտնը բնելով թէ նաեւ ի մասին լեզուի պատշաճ է զհնագոյն բժշկարանացս դասել ի կարգի զլիւսուր գրուածոց ուսակական մաստիագրութեան: Վասն զի թայլ ուսակօրէն յատուի՛ բայց զլարարի հետեւողութեամբ կազմեալ դեղեղիկ ասացուածներն, թող ընտանեկան վայելուչ բացարձակութիւններ, ուր գրեթէ ամեն կողմ ի կիր արկեալ են, — ունին յաճախութեամբ իսկ այնպիսի տնային — անտեսական բառեր, այնչափ ազգային հին ասութեանց կերպեր, որ անոցն զիւսման ի զուր կը խնդրէ մարդ յայլ ուսակօրէն ստեղծ: Այս առասելութեանց նայելով, ի հարկի անտես առնել պէտք կ'ըլլայ նախորթաց եւ ժամանակակից գրուածներէն աւելն ուսակականութեան, որ ի նախին կը դիտուի:

(Ընդունախիթէ) 4. 2. 8.